

Seleucia

Sayı XV - 2025

Olba Kazısı Serisi

Seleucia XV

Olba Kazısı Serisi

Seleucia, uluslararası hakemli dergidir ve her yıl Mayıs ayında bir sayı olarak basılır. Yollanan çalışmalar, belirtilen yazım kurallarına uygunsa yayınlanır, çalışması yayınlanan her yazar, çalışmanın baskı olarak yayınlanmasını kabul etmiş ve telif haklarını Seleucia yayınına devretmiş sayılır. Seleucia kopya edilemez ancak dipnot referans gösterilerek yayınlarda kullanılabilir.

Seleucia Dergisi, Sayı IV - 2014'den itibaren TR Dizin Ulakbim'de ve 2021'den itibaren Erih Plus'ta taranmaktadır.

<http://www.seleuciadergisi.com>

Editörler

Emel Erten
Diane Favro
Fikret Yegül
Murat Özyıldırım (Baş Editör)
Yavuz Yeğin

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Halit Çal
Prof. Dr. Çiğdem Dürüşken
Prof. Dr. Efrumiye Ertekin
Prof. Dr. Emel Erten
Prof. Dr. Diane Favro
Prof. Dr. Turhan Kaçar
Prof. Dr. Sedef Çokay Kepçe
Prof. Dr. Gülgün Köroğlu
Prof. Dr. Erendiz Özbayoğlu
Prof. Dr. Harun Taşkiran
Prof. Dr. Mehmet Tekocak
Prof. Dr. Ceren Ünal
Prof. Dr. Fikret K. Yegül
Prof. Dr. Ayşe Fatma Erol
Doç. Dr. Erkan Alkaç
Doç. Dr. Sabri Arıcı
Doç. Dr. Figen Çevirici Coşkun
Doç. Dr. Merih Ereğ
Doç. Dr. Kasım Oyarçın
Doç. Dr. Fikret Özbay
Doç. Dr. Sema Sandalcı
Doç. Dr. Muammer Ulutürk
Doç. Dr. Yavuz Yeğin
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Kaya
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Murat Özgen
Dr. Burak Erdem
Dr. Vujadin Ivanisevic
Dr. Murat Özyıldırım

Seleucia

Olba Kazısı Serisi

Sayı: XV

Yıl: 2025

ISSN: 2148-4120

ISBN: 978-625-6925-83-0

Yazışma Adresi

Doç. Dr. Yavuz Yeğin
Ankara Üniversitesi,
Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi, Diller Binası,
Oda no: Z7
Arkeoloji Bölümü No:45-45/A
06100 – Sıhhiye / Ankara – Türkiye
Tel: 0 312 310 32 80 / 1498
E – posta: ozyildirimmurat@gmail.com -
yavuzyeğin002@gmail.com
aemelerten@gmail.com

Yayının Adı: Seleucia (Dergi)

Yayın Türü: Yerel Süreli Yayın

Yayın Şekli: Yıllık – Türkçe ve İngilizce.

Yayın Sahibi: Bilgin Kültür Sanat Org. Yay. Bas.
Dağ. Paz. Gid. İnş. San ve Tic. Ltd. Şti. adına
Engin Devrez

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Engin Devrez

Yayının İdare Adresi: Bilgin Kültür Sanat Şti. Ltd.
Selanik 2 Cad. 64/13, Karadeniz İşhanı 3. Kat
Kızılay – Ankara
Tel: 0312 419 85 67
Sertifika no: 20193
www.bilginyayinevi.com
E – posta: bilginkultursanat@gmail.com

Baskı

Dijital Baskı Merkezi (Osman Sami Solak)
İvedikköy Mh. 1492. Cd. Yenimahalle /
ANKARA
Tel: 0533 577 6514
Matbaa Sertifika No: 70810

Teknik Düzenleme

Arş. Gör. Dr. Burak Erdem

Dağıtım

Selanik 2 Cad. 64/13, Karadeniz İşhanı 3. Kat
Kızılay – Ankara
Tel: 0312 419 85 67

Seleucia | Sayı XV | Mayıs 2025

Doğu Dağlık Cilicia Mimari Plastiği Bağlamında
Olba'dan Bir Grup Buluntu

*A Group of Finds from Olba in the Context of
Architectural Decoration in Eastern Rough Cilicia*

Emel Erten – Yavuz Yeğin

9

Su Kemerlerinin Ötesinde: Kırsalda Roma Yaşamı ve
Mimarisi

*Beyond the Reach of the Aqueducts: Roman Lives and
Architecture in the Countryside*

Fikret Yeğin

33

Juliana Anicia: "A Building Loving Woman"

Gender and Construction in Constantinople

*Juliana Anicia: "Yapı İşlerini Seven bir Kadın":
Constantinopolis'te Toplumsal Cinsiyet ve İnşaat*

Faaliyetleri

Diane Favro

55

Boncuk ve Vazo Yapımı Dışında

Tunç Çağ'ında Camın Farklı Kullanım Biçimleri

Different Uses of Glass in the Bronze Age

Other than Beads and Vessels

Emel Erten

71

Savatra'dan Yeni Adak Yazıtları

New Votive Inscriptions from Savatra

Mehmet Alkan – İlker Işık

93

Tyana Geç Antik Sur Duvarında Ele Geçen Bir

Define Hakkında İlk Değerlendirmeler

*First Evaluations of a Hoard Discovered in the Tyana
Fortress Wall*

Hüsamettin Hayri Şener

107

Gaziantep Gerçin Höyük'ten Savaş Arabası Şeklinde
Bir Kaide

A Chariot-Shaped Base from Gerçin Höyük, Gaziantep

Timur Demir – Özgür Çomak

121

Tarsus'da Türk İslam Dönemi Mihrapları

The Mihabs of Turkish-Islamic Period in Tarsus

Mustafa Kaya

139

Aizanoi Tiyatrosu'nun Scaenae Frons Düzeninin

Anadolu'daki Benzerleriyle Karşılaştırılması

*Comparison of the Scaenae Frons Order of the Aizanoi
Theatre with Similar Theatre Examples in Anatolia*

Fikret Özbay – İrem Kaya Yuki

161

Eski Çağ ve Geç Antik Çağ Yazılı Kaynaklarında
Zephyrium

Zephyrium in Ancient and Late Antique Written Sources

Muzaffer Yılmaz

183

Batı Karadeniz'de

Protohistorik Dönemlere Ait Yeni Veriler

*Recent Archaeological Evidence from the Protohistoric
Periods of the Western Black Sea Region*

Emrullah Kalkan - Yunus Emre Sevindik

193

Anamur'da Ortagonuş (Bahçegonuş) Hanı ve Çeşmesi
Ortagonuş (Bahçegonuş) Inn and Fountain in Anamur

Halil Sözlü – Sultan Eren

213

Ardahan'ın Hanak İlçesindeki Veli Kalesi

Veli Fortress in Hanak District of Ardahan

Özlem Oral

227

Roma Dönemi'nde Phokaia'yı Etkileyen

Depremlerdeki Arkeolojik İzler

*Archaeological Traces of Earthquakes Affecting Phokaia In
the Roman Age*

Sabri Arıcı

243

Eagle Figurine With Gold Medallion Holding a Ram
From Burdur Museum

*Burdur Müzesi'nden Koç Tutan Altın Madalyonlu Kartal
Figürini*

Salih Soslu

259

Antik Kaynaklar, Antropolojik ve Arkeolojik Veriler

Işığında Eski Çağ'da Dövme

*Tattooing in Antiquity in the Light of Ancient Literature,
Anthropological and Archaeological Data*

Ahmet Emirhan Bulut

287

Samsun, Bafra'daki Roma Dönemi Taş Sanduka

Mezarları ve Buluntularının Değerlendirilmesi

*An Evaluation of the Roman Period Stone Cist Graves
and Their Findings from Bafra, Samsun*

Orhan Alper Şirin

321

Aizanoi Kadoi ve Kotiaieon'dan Yün Üretimine İlişkin
Arkeolojik İzler

*Archaeological Evidence of Wool Production from Aizanoi,
Kadoi and Kotiaieon*

Aslıhan Özbay

347

Seyitömer Höyük'ten Ele Geçen Bir Grup Bıçak

A Group of Knives Found at Seyitomer Mound

Rana Başkurt Usta – Hüseyin Usta

367

Traianus'un Doğu Seferine İlişkin Arkeolojik Kanıtlar
Archaeological Evidence of Trajan's Eastern Campaign

Burak Erdem

383

Alahan Manastırı Mağara – Kilisesi

Cave-Church in Alahan Monastery

Murat Özyıldırım - Yavuz Yeğin

397

PRAEFATIO

SELEVCIA'nın 2025 sayısı bu yıl da zengin bir içerikle okurlarına ulaşıyor. Bu sayı ile aynı zamanda dergimizin on beşinci yılını da kutlama mutluluğu içindeyiz. Bu yıl aynı zamanda Olba kazıları da on beşinci yılını kutluyor. Bundan yirmi dört yıl önce, Olba akropolisinin eteklerinde mütevazı bir yüzey araştırması biçiminde başlayan çalışmamızın gelişerek, bir kazı haline gelmesinde on beş yılı geride bıraktık. Şimdi Olba'nın yerleşim tarihi, kentteki yaşam tarzı konusunda çok daha fazla bilgi sahibi olmanın sevincini ve gururunu taşıyoruz.

Olba kazısı ekibinin özveri ve gayretleri ile on beş yıldır aralıksız olarak yayınlanan SELEVCIA'nın bu sayısında, Anadolu arkeolojisini, sanat tarihini, epigrafisini, nüemizmatığını, mimarlık tarihini aydınlatan, yepyeni bulguları ve fikirleri içeren toplam yirmi bir bilimsel metin yer almakta. Bu çalışmaları yaparken emeklerini, deneyimlerini bizlerle, dergimizle paylaşan yazarlarımıza şükranlarımızı sunuyoruz.

Editörler:

Prof. Dr. Emel Erten

Prof. Dr. Diane Favro

Prof. Dr. Fikret Yegül

Dr. Murat Özyıldırım (Baş Editör)

Doç. Dr. Yavuz Yeğin

PREFACE

SELEVCIJA's 2025 issue reaches its readers with a rich content this year as well. With this issue, we are also happy to celebrate the fifteenth anniversary of our journal. This year, the Olba excavation project is also celebrating its fifteenth anniversary. Twenty-four years ago, we started our work as a modest surface survey on the lower slopes of the Olba acropolis and it has been fifteen years since it turned into a full-scale excavation. Now, we are happy and proud to have much more information about Olba's settlement history and the lifestyle in the city.

This issue of SELEVCIJA, which has been published continuously for fifteen years thanks to the dedication and efforts of the Olba excavation team, includes a total of twenty-one scientific texts that shed light on Anatolian archaeology, art history, epigraphy, numismatics, and architectural history, and include brand new findings and ideas. We would like to express our gratitude to our authors who shared their efforts and experiences with us in our journal.

Editors:

Prof. Dr. Emel Erten

Prof. Dr. Diane Favro

Prof. Dr. Fikret Yegül

Dr. Murat Özyıldırım (Editor in Chief)

Assoc. Prof. Dr. Yavuz Yeğin

Olba Kazısı Serisi

Seleucia

Makale Başvuru Kuralları

Seleucia, Olba Kazısı yayını olarak yılda bir sayı yayınlanır. Yayınlanması istenen makalelerin en geç Şubat ayında gönderilmiş olması gerekmektedir. Seleucia, arkeoloji, eski çağ dilleri ve kültürleri, eski çağ tarihi, sanat tarihi konularında yazılan, daha önce yayınlanmayan yalnızca Türkçe, İngilizce çalışmaları ve kitap tanıtımlarını yayımlar.

Yazım Kuralları

Makaleler, Times New Roman yazı karakterinde, word dosyasında, başlık 12 punto baş harfleri büyük harf, metin ve kaynakça 10 punto, dipnotlar 9 punto ile yazılmalıdır. Sayfa sayısı, kaynakça dâhil en çok on sayfa olmalıdır. Müze, kazı, yüzey araştırması malzemelerinin yayın izinleri, makale ile birlikte yollanmalıdır. Kitap tanıtımları, üç sayfayı geçmemelidir. Çalışmada ara başlık varsa bold ve küçük harflerle yazılmalıdır. Türkçe ve İngilizce özetler, makale adının altında, 9 punto, iki yüz sözcüğü geçmemelidir. Özetlerin altında İngilizce ve Türkçe beşer anahtar sözcük, 9 punto olarak “anahtar sözcükler” ve “keywords” başlığının yanında verilmelidir. Doktora ve yüksek lisans tezlerinden oluşturulan makaleler, yayına kabul edilmemektedir.

- Dipnotlar, her sayfanın altında verilmelidir. Dipnotta yazar soyadı, yayın yılı ve sayfa numarası sıralaması aşağıdaki gibi olmalıdır. Demiriş 2006, 59.
- Kaynakça, çalışmanın sonunda yer almalı ve dipnottaki kısaltmayı açıklamalıdır.

Kitap için:

Demiriş 2006 Demiriş, B., Roma Yazınında Tarih Yazıcılığı, Ege Yay., İstanbul.

Makale için:

Kaçar 2009 Kaçar, T., “Arius: Bir ‘Sapkın’ın Kısa Hikayesi”, Lucerna Klasik Filoloji Yazıları, İstanbul.

- Makalede kullanılan fotoğraf, resim, harita, çizim, şekil vs. metin içinde yalnızca (Lev. 1), (Lev. 2) kısaltmaları biçiminde “Levha” olarak yazılmalı, makale sonunda “Levhalar” başlığı altında sıralı olarak yazılmalıdır. Bütün levhalar, jpeg ya da tift formatında 300 dpi olmalıdır. Alıntı yapılan levha varsa sorumluluğu yazara aittir ve mutlaka alıntı yeri belirtilmelidir.
- Levha sayısı her makalede 10 adet ile kısıtlıdır.
- Latince - Yunanca sözcüklerin yazımında özel isimlerde; varsa Türkçe ek virgülle ayrılmalı, örneğin; Augustus’un, cins isimler italik yazılmalı, varsa Türkçe ek, italik yapılmadan sözcüğe bitişik yazılmalıdır, örneğin; *caveanın*.
- Tarih belirtilirken MÖ ve MS nokta kullanılmadan, makale başlıkları ile yazar ad ve soyadlarında sadece baş harfler büyük harf olarak yazılmalıdır.

Olba Excavations Series

Seleucia

Scope

Seleucia is annually published by the Olba Excavations Series. Deadline for sending papers is February of each year. Seleucia features previously unpublished studies and book reviews on archaeology, ancient languages and cultures, ancient history and history of art written only in Turkish or English.

Publishing Principles

Articles should be submitted as word documents, with font type Times New Roman, font sizes 12 points for headings (first letters should be capitalized), 10 points for text, and 9 points for footnotes and references. The number of pages of each article should not be longer than ten pages, including the bibliography. If the study is on some material/materials from a museum or an excavation, the permission for publication should be submitted together with the article. The book reviews should not be longer than three pages. If there are sub-titles, the headings should be written bold with small letters. Abstracts written in both Turkish and English should appear below the heading of the article, should be size of 9 points and minimum count of words should be 200. Below the abstracts, a minimum of 5 keywords for both languages should be included (of size 9 points) below the headings “anahtar sözcükler” and “keywords”. The articles produced out of master’s theses or doctoral dissertations will not be accepted for publication.

- Footnotes should be given under each page. The ordering of author surname, year of publication and page number should be as follows: Demiriş 2006, 59.
- The reference list should appear at the end of the study and should explain the abbreviation given in the footnote.

Book format:

Demiriş 2006 Demiriş, B., Roma Yazınında Tarih Yazıcılığı, Ege Yay., Istanbul.

Article format:

Kaçar 2009 Kaçar, T., “Arius: Bir ‘Sapkın’ın Kısa Hikayesi”, Lucerna Klasik Filoloji Yazıları, Istanbul.

- Photographs, pictures, maps, drawings, figures etc. used in the article should be referred to in the text as (Fig. 1), (Fig. 2) as abbreviations, and an ordered list of these items should appear at the end of the article under the heading “Figures”. All figures should be in JPEG or TIFF format with 300 dpi. If there are figures cited, the responsibility lies with the author and citation should be explicitly given. The number of figures for each article is limited to 10.

Boncuk ve Vazo Yapımı Dışında Tunç Çağı'nda Camın Farklı Kullanım Biçimleri

Emel Erten*

Öz

Cam “madde” olarak ilk kez Tunç Çağı'nda Mezopotamya'da icat edildikten sonra öncelikle yarı değerli taşların, özellikle de lapis lazuli'nin yerine boncuk yapımında kullanılır. Yine Tunç Çağı içinde, ilk camdan vazoların üretimi Önsya ve Mısır'da başlar. Günümüzde tanınan Tunç Çağı cam buluntularının çoğunluğunun boncuk ve vazolardan oluşması, eskiçağ cam çalışmalarının bu nesneler odağında yapılmasının nedenidir. Ancak, Tunç Çağı'nda cam sadece “vazo” ve “boncuk” yapımında kullanılmış değildir. Bu çalışmada Tunç Çağı'nda cam malzemenin boncuklar ve vazolar haricinde hangi farklı nesnelerin üretiminde ve hangi farklı amaçlarla kullanılmış olduğu incelenmektedir. Bu kapsamda, Tunç Çağı'nda cam veriler sağlayan merkezlerin yer aldığı “Önsya”, “Mısır” ve “Ege” bağımsız başlıklar altında değerlendirilmekte; bir diğer başlık altında eski dünyada hammadde olarak camın varlığı konusu ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eskiçağda Cam, Tunç Çağı'nda Cam, Önsya'da Cam, Mısır'da Cam, Ege'de Cam.

Different Uses of Glass in the Bronze Age Other than Beads and Vessels

Abstract

After its invention as a “material” in Mesopotamia in the Bronze Age, glass was primarily used in the production of beads as imitations of semi-precious stones, especially lapis lazuli. Again, in the Bronze Age, the production of the first glass vessels started in the Near East and Egypt. The fact that the majority of the Bronze Age glass finds known today consists of beads and vessels is the reason ancient glass studies are focused on these items. However, glass was not only used in the production of “vessels” and “beads”. This study examines the glass objects other than “beads” and “vessels” and their uses in the Bronze Age. Within this context, “Near East”, “Egypt” and the “Aegean”, i.e. the centers providing glass finds in the Bronze Age are evaluated under independent headings; in addition, the existence of glass as a raw material in the ancient world is discussed under a separate heading.

Keywords: Ancient Glass, Glass in the Bronze Age, Glass in the Near East, Glass in Egypt, Aegean Glass.

* Prof. Dr. Emel Erten, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Emekli Öğretim Üyesi. E-posta: aemelerten@gmail.com, Orcid no: 0000-0002-3295-3610.

Giriş

Cam, Tunç Çağı'nda Mezopotamya'da "madde" olarak ilk kez üretilerek insanoğlunun yaşantısına girer. Mezopotamya'da çok sevilen ancak bulunmayan, bu nedenle ithal edilen bir yarı-değerli taş olan lapis lazuli'nin yerel ve insan elinden çıkmış alternatifi olarak en erken cam üretilmiş olmalıdır. Önyasya'ya Asya içlerinden getirilen, pahalı yarı değerli koyu mavi lapis lazuli yerine, onun yapay karşılığı olarak (mavi) cam üretilir¹. Görsel çekiciliğinin yanında farklı biçimler ve renkler almaya uygun yapısıyla cam, başlangıçta boncuk yapımında kullanılır. Bundan sonra da camdan çeşitli formlardaki vazolar üretilir. Günümüze ulaşan cam buluntuların çoğunun boncuk ve vazolardan oluşması, cam çalışmalarının bu nesneler odağında gelişmesinin nedenidir. Bu çalışmada ise Tunç Çağı'nda cam malzemenin boncuklar ve vazolar dışında hangi farklı nesnelerin üretiminde ve hangi farklı amaçlarla kullanılmış olduğu, Önyasya, Mısır ve Ege dünyasından gelen veriler ışığında incelenecek ve değerlendirilecektir.

Önyasya'da Cam ve Kullanım Biçimleri

Bilindiği gibi, camın ana vatanı, ilk üretildiği coğrafya Mezopotamya'dır. Cam "madde" olarak MÖ 3. binyıl sonlarında Mezopotamya'da icat edildikten² sonra ilkin "boncuk" yapımında kullanılacak; camdan vazoların üretiminin başlaması için uzunca bir zamanın geçmesi gerekecektir. Cam çalışmalarında geçerli olan genel kanı³ cam vazoların ilk kez MÖ 2. binyıl ortalarına yapıldıkları ve söz konusu gelişmenin Mezopotamya ve Mısır'da eş zamanlı olarak gerçekleştiği yönündedir. Bu genel kanaatin sorgulanması gerektiğini gösteren önemli bir nokta, Anadolu'dan gelen bazı arkeolojik verilerle ilgilidir. Orta Anadolu'da Kızıllırmak kıyısında, bugün Kırıkkale ili sınırları içinde yer alan Büklükale kazılarında bulunan iç kalıp tekniğinde yapılmış cam şişe, titizlikle ele alınmış arkeolojik veriler uyarınca MÖ 16. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmekte; böylece eskiden beri bilinen en erken cam vazolardan daha da erken bir tarihe işaret etmektedir⁴. Önyasya'da Tunç Çağı'nda Hurri - Mitanni ülkesinde

- 1 Orta Asya'dan Mezopotamya'ya Tunç Çağı'nda lapis lazuli dışsatımı konusunda: Herrmann 1968, 21-57. Tunç Çağı'nda lapis lazuli ticareti Afganistan'daki kaynaklardan başladıktan sonra İran üzerinden Mezopotamya ve Mısır'a kadar uzanmaktadır. Afganistan'daki Bedeşan'daki kaynaklardan elde edilen lapis lazuli'nin İran'daki Tunç Çağı merkezleri olan Şehr-i Sukta, Tepe Hisar, Susa, Tepe Yahya gibi merkezlerde çeşitli süs eşyalarının ve boncukların yapımında kullanıldığını gösteren buluntular saptanmakta; İran'daki Konar Sandal adlı merkezde bulunan malzeme üzerinde son yıllarda yapılan analizler sonucunda bu malzemenin de Afganistan Bedeşan kökenli olduğu ortaya konmuş bulunmaktadır: Oudbashi vd 2024, 1-9. Tunç Çağı yazılı belgelerde "gerçek" (lapis lazuli) ve "yapay" (mavi cam) arasında belirgin bir ayırım yapılır: Oppenheim 1970, 9-15; Grose 1989, 45. Mısır'da saptanan ve "Amarna Mektupları" olarak adlandırılan ve MÖ 14. yüzyıla ait Mısır firavunları ile Önyasya hükümdarları arasındaki diplomatik belgelerde lapis lazuli'den altın ile denk değerde bir malzeme olarak söz edilir: Collon 1990, 34.
- 2 Camın "madde" olarak icat edilmesi konusunun ayrıntıları ve temel kaynakça bilgileri ile ilgili olarak bkz. Erten 2010, 59-64.
- 3 von Saldern 1970, 205.
- 4 Matsumura 2018, 11-29; Henderson vd. 2018, 70-84; Matsumura 2020, 103-116; Henderson vd. 2021, 27-31.

etkin bir cam endüstrisinin geliştirilmiş olduğunu çeşitli merkezlerden gelen arkeolojik veriler doğrulamakta; bu merkezlerde saptanan cam buluntuların çoğunluğu boncuklardan ve vazolardan oluşmaktadır⁵.

Ancak, bunların dışında Önasya'da Tunç Çağı'nda camın tipik kullanım biçimlerinden biri, mimari dekorasyondur. Mimari dekorasyonda cam uygulamaları, MÖ 13. ve 14. yüzyıllarda Assur ve Babil saraylarında duvar kaplaması olarak sıkça kullanılan sırlı tuğla kullanımına eşlik etmektedir⁶. Vereceğimiz ilk örnek, bir Kassit merkezi olan Dur-Kurigalzu'da, olasılıkla II. Kurigalzu Dönemi'ne (MÖ 1345-1324) ait sarayda yapılan kazılarda MÖ 14. yüzyıla ait cam-plaka/levha olarak nitelenen dekoratif elemanlardır. Bunlar, monokrom veya renkli (siyahımsı yeşil, beyaz, turkuaz mavi ve belki kırmızı) camdan mozaik tekniğinde, yapılmışlardır ve geometrik desenler (yıldızlar, yuvarlaklar, baklavalılar) veya kuş- kazı raporunda bir kartalın baş ve omuzları olarak tanımlanan - betimlemelere sahip levhalar halinde işlenmişlerdir⁷ (**Lev. 1**). Sarayın duvarlarını süslediği anlaşılan bu çekici ve renkli cam plakaların duvarlara harç, kenet veya çivilerle tutturulmuş olabileceği düşünülmektedir⁸. Daha kuzeyde, Musul yakınlarındaki Tell al Rimah'taki saraylarda da mimari dekorasyonda cam kullanılır⁹. Dur-Kurigalzu örneklerinin daha erken tarihli (MÖ 15. yüzyıl) olan Tell al Rimah cam dekorasyon elemanları, Dur Kurigalzu'nun öncülleri olarak nitelenir¹⁰.

Kerkük yakınlarındaki Nuzi'deki (Yorgan Tepe) tapınakta (Tapınak A, Tabaka II: MÖ 2. binyıl ortaları) yapılan arkeolojik kazılarda da yine cam malzemenin mimari dekorasyonda kullanıldığını gösteren verilere ulaşılır¹¹. Nuzi'de saptanan ve sayıları binlerle ifade edilen (hatta dizildikleri bakır tel bile bulunan) cam boncukların yanı sıra elips biçimli göz şeklindeki cam elemanlarda gözün beyaz kısmı beyaz camdan, renkli kısmı ve ortasındaki nokta şeklindeki gözbebeği ise sarı ve siyah camdandır. Bazılarının delikli olmamaları ve arka-düz yüzlerinde zift izlerine rastlanması, bunların bir yüzey üzerine aplike edildiklerinin düşünülmeye yol açmış; aynı mekânda bulunan pişirilmemiş bir tuğla üzerinde sıra halinde dizilerek uygulanmış benzer elips ve yuvarlak cam parçalarının bulunması da bu kanıyı güçlendirmiştir. Yapılan arkeolojik saptama uyarınca, 80 cm. yüksekliğe kadar ayakta kalabilmiş olan duvarların bu seviyenin üzerindeki kısımlarında cam elemanların yer aldığı bezemeler bulunmaktadır. Aynı mekânda çok sayıda cam boncuğun da bulunması nedeniyle, bu boncukların takı veya bir heykeli süsleyen parçalar değil, odanın dekorasyon elemanları olabileceği önerilmekte; kazılar sırasında saptanan duvar çivilerinin bu cam elemanların

5 Özellikle bir Hurri merkezi olan Nuzi cam buluntularıyla öne çıkmakta; bu kenti Assur, Tell al-Rimah, Tell Brak, Chagar Bazar izlemekte; güneyde Ur, Dur-Kurigalzu da cam buluntular vermektedir Barag 1970, 135-149.

6 von Saldern 1970, 207.

7 Baqir 1946, 91, pl. XX, fig. 15; von Saldern 1966, 20-21, fig. 15; Barag 1970, 148-149; von Saldern 1970, 207; Barag 1985, 37; Clayden 2017, 464, fig. 16.20.

8 von Saldern 1966, 21.

9 von Saldern 1970, 207; von Saldern 1966, 19.

10 von Saldern 1966, 20-21.

11 Nuzi'de cam yapımı konusunda arkeometrik analizlere dayalı bir çalışma ve sonuçları konusunda bkz. Shortland vd. 2017, 1-20.

asılması amacıyla kullanılmış olabilecekleri belirtilmektedir¹². Böylece, cam boncukların da mimari dekorasyonda kullanılmalarının mümkün olabileceği anlaşılmaktadır. Yine Nuzi'den biri kireçtaşı, diğeri terracotta iki plaka üzerine camdan işlenmiş süslemelere (birinde hayat ağacı, diğesinde geometrik bir motif) rastlanmakta ve bunların duvar üzerine uygulanmış oldukları düşünülmektedir¹³ (**Lev. 2**).

Nuzi'deki göz biçimli cam mimari dekorasyon elemanlarını anımsatan yine göz şeklindeki bazı cam buluntular (bunların bir kısmı “boğa gözü” olarak adlandırılmaktadır) Suriye'nin kuzeydoğusundaki Tell Brak'ın (Nagar) Orta Assur Dönemi tabakalarından gelmekte ancak bunların Nuzi'de olduğu gibi mimari dekorasyonda kullanıldıklarına dair arkeolojik kanıtın bulunmadığı belirtilmektedir¹⁴. Nuzi örneklerine benzeyen disk şeklinde, yuvarlak cam elemanların (bunları Barag, İngilizce roundel” olarak adlandırır) Alalah kaynaklı örnekleri de British Museum koleksiyonunda bulunmaktadır. Bunlar, ele geçtikleri tabaka uyarınca MÖ 16. yüzyılın sonları ile on üçüncü yüzyıllar arasına tarihlenmektedirler¹⁵. Camın mimari dekorasyonda kullanımının bir başka benzer örneği ise Assur kenti yakınlarında I. Tukulti Ninurta tarafından Baş Tanrı Ashur'a adanmış bir kült merkezi olan Kar Tukulti-Ninurta'dan gelmektedir. Opak kırmızı ve beyaz camdan yapılmış disk şeklindeki parça buradaki tapınak veya saraylardan birine ait (MÖ 13. yüzyıl) bir mimari dekorasyon elemanı olmalıdır¹⁶.

Camın mimari dekorasyonda kullanımına (yukarıda belirtilen Mezopotamya örneklerinin yanı sıra) İran'da Susa yakınlarında bir Elam merkezi olan Çoğa Zenbil'de de rastlanmaktadır. Buradaki muazzam ziggurat'ın ahşap kapılarının dekorasyonunda siyah ve beyaz renkte, burularak oluşturulmuş cam çubuklar ile içteki mekanlarda da yeşil cam kabaralar süsleme elemanları olarak kullanılmıştır¹⁷ (**Lev. 3**). Bu çubukların ahşap kapı üzerinde geometrik desenler oluşturmak üzere yan yana yerleştirilmiş olabileceği önerilmektedir¹⁸. Çoğa Zembil'deki Ziggurat'ın mimari dekorasyonuna ait olan ve açık kiremit rengi hamurlu, açık yeşil bir sırta kaplandıktan sonra üzerinde köşelere denk gelen noktalara yerleştirilen cam kabalara ve ortada yine camdan bir “göze” sahip olan ve MÖ 1250-1200 yıllarına tarihlenen bir mimari eleman da ABD'de Corning Museum of Glass koleksiyonundadır¹⁹. Bu cam dekorasyon, Mezopotamya'da örnekleri Nuzi, belki Tell Brak ve Alalah'ta görülenlerin

12 Starr 1939, 92-93.

13 Starr 1939, 93, pl.131 a ve 131b.

14 Oates 2005, 1-39; Oates vd. 1997, 86.

15 Barag 1985, 38, 44-45 (kat. no. 12-14).

16 Barag 1985, kat. no. 20, 47-48, fig.2, pl.2; Marcus, 546.

17 Barag 1970, 149; von Saldern 1970, 208; bu cam çubukların bir parçası British Museum koleksiyonunda yer almakta ve MÖ 13. yüzyıla tarihlenmektedir: Barag 1985, 38, 47, pl.2, no.19; ayrıca ABD'de Corning Museum of Glass koleksiyonunda da aynı yapıya ait uç cam çubuk parçası bulunmaktadır: Goldstein 1979, no.5-7, 48-49.

18 Goldstein 1979, 49.

19 Söz konusu mimari eleman, 27 x 26.5 cm. boyutlarındaki ve kalınlığı 13.7 cm. olan açık yeşil bir sırta kaplanmış seramik kaide ve bunun üzerine dört köşeye yerleştirilmiş dört cam kabara ile merkezdeki bir ayak üzerinde yer alan büyükçe bir gözden oluşmaktadır: Goldstein 1979, no.8, 49-51.

benzeri olmalıdır. Çoğa Zembil ve Nuzi örnekleri, bu küçük cam elemanların (gözlerin) duvar dekorasyonunda, pişmiş toprak plakalar üzerine uygulandıklarını kanıtlamaktadır.

Tunç Çağı'nda Önasya'da camın mimaride kullanımını yansıtan yukarıdaki örneklerin yanında, başka bir kullanım biçimini yansıtan bir grup eser Nippur kazılarında gelmektedir²⁰. Bu özgün eser grubu²¹, Kassit dönemine ait koyu mavi camdan üretilmiş bir dizi (toplam elli dokuz adet) törensel baltadan oluşmaktadır. Bu eserlerden yirmi bir tanesinin çivi yazılı yazıtlara sahip olmaları, ilgi çekici cam eserler olmalarının yanında, Kassit krallarına ait MÖ 1332- 1225 yılları arasına tarihlenen adak yazıtları olarak değerlerini arttırmaktadır. Baltaların yapıldığı cam üzerinde yapılan analiz sonucunda, bunun dönem için tipik sayılan oranlara sahip soda-kireç-silika bileşiminden oluştuğu; renklendirici olarak kobalt içeriğine sahip olduğu belirlenmekte; ancak, bu malzemenin hammaddesinin Mısır kökenli olmadığı; ancak nerede üretilmiş olduğunun belirsiz olduğu sonucuna varılmaktadır²².

Mezopotamya'da Tunç Çağı'nda cam malzemenin farklı kullanım biçimini yansıtan bir diğer eser ise Tell al Rimah'tan Büyük Tapınak'ta bulunan maskedir (**Lev. 4**). Maske üzerinde katran içine yerleştirilmiş kakma parçaları halinde frit'in yanında cama da yer verilmektedir²³. Büyük Tapınak'ta yapılan kazılar, yapının MÖ 2. binyıl içinde üç evreye (Eski Babil, Mitanni ve Orta Assur) sahip olduğunu göstermiş; yaklaşık olarak MÖ 1350-1200 yıllarına tarihlenen Evre 1'de birçok cam ve frit objelerle birlikte amuletler, boncuklar ve kadın maskeleri ele geçmiştir²⁴. Yukarıda söz ettiğimiz dekoratif maskenin de bu eserlerden biri olması gerekmektedir.

Önasya'da heykel sanatında cam malzemeye yer verilmesinin bir örneği de Sir Leonard Wooley'in yirminci yüzyıl başlarında yaptığı Tell Açana/Alalah kazılarında bulunan magnezit/kireçtaşı Idrimi Heykeli'dir. British Museum koleksiyonuna 1939 yılında katılan bu özgün yapıt, MÖ 15. yüzyıla tarihlenmekte, sahip olduğu sanatsal değerinin yanında Akkadca yazıtı ile de önemli bir belge özelliği taşımaktadır. Yazıt, Idrimi'nin otobiyografisi özelliği taşımakta ve Kral Idrimi'nin otuz yıl boyunca Alalah'ta hüküm sürdüğünü ifade etmektedir²⁵. Heykelin konumuz açısından önemi ise göz çukurları içine yerleştirilen gözbebeklerinin mavi camdan yapılmış olmasından ileri gelmekte²⁶, bu gözlerle camın heykel sanatında kullanımının çok erken bir örneği verilmektedir.

20 von Saldern 1970, 208.

21 Camdan balta örnekleri sadece Nippur'a özgü görünmekle birlikte, Mısır sanatında da Yeni Krallık, 18. Hanedan Dönemi'ne ait kobalt mavi camdan yapılmış bir törensel balta bulunmakta ve şimdi ABD'de Corning Museum of Glass koleksiyonunda yer alan bu eser MÖ 1450-1350 yıllarına tarihlenmektedir: Goldstein 1979, no.9, 52; Suriye kökenli olduğu tahmin edilen bir başka örnek ise şimdi özel bir koleksiyonda bulunmakta ve MÖ 1300 dolaylarına tarihlenmektedir: Clayden 2011, 101.

22 Clayden 2011, 92-135.

23 Oates 2004, 105: Söz konusu eserin Irak Milli Müzesi'nde olduğu belirtilmektedir.

24 Postgate vd. 1997, 21, 26.

25 https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1939-0613-101 17.2.2025

26 Dardeniz 2019, 235.

Önasya'da Tunç Çağı'nın tipik cam eser gruplarından birini dörtgen bir kaide üzerinde ayakta duran ve elleriyle göğüslerini tutan çıplak tanrıça betimlemeleri niteliğindeki pendantlar oluştururlar. Bunlar, her ne kadar boncuklara benzeyen takı elemanları iseler de, birer figürlü minyatür plastik eser özelliği taşımaları nedeniyle konumuz bakımından önem taşımaktadırlar. Genellikle mavi camdan yapılan söz konusu pendant'lar, MÖ 2. binyıl ortalarına tarihlenmekte ve tek parçalı açık kalıplara dökülerek üretilmektedirler. Bu pendantlarda; doğurganlığı, hamileliği çağrıştıran şişkin göbeği nedeniyle Tanrıça Astarte'nin tasvir edilmekte olduğu düşünülmektedir²⁷. Bu eserlerin Mezopotamya ve Suriye-Filistin'de kaydedilen seramikten örnekleri de bulunmaktadır²⁸. Suriye-Filistin kökenli eserler olarak değerlendirilen söz konusu cam pendantların örnekleri Önasya'da oldukça geniş bir coğrafi yayılım göstermektedir.²⁹ Anadolu'dan bir örnek Boğazköy Yukarı Şehir I-B tabakasında ele geçmiş bulunmakta³⁰; söz konusu eser, Tunç Çağı'nın bu tipik grubunu Anadolu'da temsil etmekte; Hititler'in çağın cam eserlerini tanıdıklarını ve talep etmekte olduklarını göstermektedir³¹.

Önasya'da Tunç Çağı'nda camın bir diğer kullanım biçimi, gliptik sanatı kapsamındadır. Bilindiği gibi, mühürlerin yapımında öncelikli olarak çeşitli yarı değerli, renkli taşlar (lapis lazuli, akik, karnelyan, hematit, yeşil jasper, steatit, vb.) kullanılmaktadır. Ancak, bu taşların yanı sıra cam da Tunç Çağı'ndan itibaren mühür yapımında kullanılır. Bu bağlamda silindir mühür örnekleri tanınmaktadır. D. Collon, Yakın Doğu silindir mühürleri konusundaki çalışmasında Kassit cam mühürlerinin varlığından söz etmekte, Mitanni silindir mühürlerinde "sinterlenmiş kuvars" (bir tür fayans, frit veya cam hamuru) kullanıldığını belirtmektedir. Ayrıca, Assur silindir mühürlerinde de camın kullanımına değinmekte³²; MÖ 2. binyılın ortalarından itibaren mühür yapımında ortaya çıkan sinterlenmiş kuvars'ın, işlenmesinin kolaylığı nedeniyle seri üretime olanak verdiğini belirtmektedir³³. Camın mühür yapımında kullanımı için ise en erken tarih olarak MÖ 14. yüzyılın ikinci yarısına işaret etmektedir³⁴. Mitanni ülkesindeki Tell Brak kazılarında da bir cam silindir mührü ait parçaya karşılık, on beş tane de boş cam silindir mührün ele geçmesi³⁵; silindir mühürlerin yapımı için önce düz cam silindirlerin cam ustaları tarafından üretildikten sonra mühür ustalarının bunların üzerini kazıma yöntemi ile işlendiklerini göstermektedir³⁶. Irak'ta Eski Musul

27 Grose 1989, 47-48, 58-59; Barag 1985, 45-46, no. 15-16.

28 Barag 1970, 188.

29 Alalah – Tell Açana, Bet Şean, Megiddo, Hama, Lachish gibi merkezlerde saptanmaktadır. Bu eserlerin Mezopotamya (Nuzi, Tell al Rimah), Mısır, Kıbrıs (Kouklia ve Milia), Yunanistan (Mykenae, Kakovatos) ve Anadolu'da kaydedilen örnekleri de bulunmaktadır: Grose 1989, 48; Goldstein 1979, 47; Barag 1970, 188.

30 Boehmer 1972, 174-175, no.1802, Taf. LXIII.

31 Erten 2005, 319-329.

32 Collon 1987, 61, 75-89.

33 Collon 1987, 61"-62.

34 Collon 1988, 60-61.

35 Oates vd. 1997, 86.

36 Bu durumu doğrulayan işlenmiş veya boş cam silindir mühür örnekleri bulunmaktadır: Barag 1985, 36, 48-49, kat. No. 21-25 (British Museum Koleksiyonu örnekleri).

Barajı yapımı nedeniyle gerçekleştirilen kurtarma projesi kapsamında Tell Mohammed Arab'da yapılan kazılarında taştan yapılmış silindir mühürler ve birkaç da mühür baskısının yanı sıra MÖ 13. yüzyıla ait iki turkuaz-mavi renkteki cam mührün ele geçmesi, taş ve cam mühürlerin bir arada kullanımına işaret etmektedir³⁷.

Mısır

Cam, Mısır'a Yakın Doğu kökenli bir malzeme olarak MÖ 2. binyılın ortalarında ulaşır. Bu durumun, III. Tuthmosis'in (MÖ 1479-1425) Mitanni ülkesine düzenlediği sefer ile ülkede hakimiyet kurmasının bir sonucu olduğu; bu sefer sonrasında camın Mısır'a ulaştığı öne sürülmektedir³⁸. Filistin ve Suriye'den getirilen Yakın Doğulu zanaatkarların Mısır'da Yeni Krallık Dönemi'nin parlak cam endüstrisinin kurulmasına öncülük etmiş olmalıdırlar³⁹. Cam, Mısır'a başlangıçta ithal bir malzeme olarak girmiş olmasına karşın, çok geçmeden ülkede canlı bir cam endüstrisi kurulur. Mısır'da cam endüstrisi ile ilgili erken veriler sunan bir merkez olarak III. Amenhotep'in (MÖ 1390-1352) kraliyet başkenti olarak bilinen Malkata öne çıkmakta; kentteki saray kompleksinde yapılan kazılarda, sarayın içinde cam işliklerinin yer aldığı belirlenmektedir⁴⁰. Mısır camcılığı konusundaki bir diğer önemli merkez ise Tell el Amarna'dır. Burası, kendine ait bir dinin kurucusu olan Akhenaten'in (diğer adıyla IV. Amenhotep, MÖ 1352-1336) eski başkent Thebes'ten taşıdığı Nil kıyısındaki yeni başkenttir⁴¹. Tell el Amarna'da cam atölyelerinin de faaliyete geçtiği, hatta burada çalışmak üzere Malkata'dan cam ustalarının getirilmiş olabileceği düşünülmektedir⁴².

Tunç Çağı'nda Mısır sanatında camdan boncuk ve vazoların yanı sıra cam heykelcikler seçkin bir grubu oluştururlar Sanatsal düzeyleri ve hükümdar mezarlarında bulunmuş olmaları gibi nedenlerle son derece seçkin, prestij objeleri olan bu eserlere güzel bir örnek, Tutankhamon'un mezarında bulunan ve sadece 5.9 cm. yüksekliğindeki morumsu mavi cam heykelciktir. Çömelmış durumdaki figür, sol eli dizinde, sağ eli ağzında tasvir edilmekte, başındaki taş nedeniyle olasılıkla hükümdarı betimlemektedir⁴³ (**Lev. 5**).

Mısır cam sanatında camdan heykelciklerin yanı sıra döküm tekniğinde üretilen çok renkli, opak cam kakma parçalarının değerli taşlar, fildişi, fayans, altın ve gümüş gibi malzemeler üzerine uygulandığı kompozit eserler de söz konusudur. Renklendirilmesi ve biçim verilmesi zor olmayan; farklı materyallerle bir arada kullanımı mümkün olan bir malzeme olarak cam, bu işleve tam uygunluk göstermektedir⁴⁴. Mısır'da cam, mücevherlerde,

37 Collon 1988, 59-61, 70-72.

38 Harden 1968, 48; Barag 1970, 181-184; Grose 1989; Nicholson 2008, 2.

39 Grose 1989, 49.

40 Nicholson 2008, 2-4.

41 Kentteki yoğun yapım etkinliği kapsamında içlerinde bir Aten tapınağının da yer aldığı birçok dinsel bina ile "Kuzey Sarayı" olarak adlandırılan büyük bir saray kompleksi inşa edilir.

42 Grose 1989, 52.

43 Cooney 1960, 15-16, fig.5. Mısır cam minyatür eserleri bu örnekle sınırlı değildir. Çeşitli örneklerle ilgili olarak bkz. Cooney 1960, 15-20.

44 Grose 1989, 53.

kolyelerde, bileziklerde olduğu biçimde mobilyalarda, tabutlarda, sarayların ve tapınakların duvarlarında çeşitli renkteki taşlarla bir arada kullanılmaktadır⁴⁵. Bunun en göz alıcı örneği, Tutankhamon'un (MÖ 1352-1343) ünlü altın tahtıdır. Tahtın pençe biçimli ayakları mavi camla kaplanmış bulunmakta; sırt kısmındaki altın levha üzerindeki sahnede firavun ve ona eşlik eden figürün yapımında gümüş yuvalar içine yerleştirilmiş çok renkli, parlak cam kakma parçaları görülmektedir⁴⁶. Bir başka örnek ise, Kahire yakınlarındaki Sakkarâ'daki zengin dekorasyonlu Aper-el mezarında bulunan ahşap tabuta ait panolar üzerine işlenen cam kakma parçalarıdır⁴⁷. III. ve IV. Amenhotep'in egemenlik dönemleri içinde vezir olarak görev yapan Aper-el, 1987 yılında kazılar sonucunda ortaya çıkartılan mezarını karısı ve oğlu ile paylaşmaktadır⁴⁸. ABD'deki Corning Museum of Glass koleksiyonuna satın alınma bir eser olarak katılan Akhenaten'in yüzünün betimlendiği cam kakma parçasının diğer cam elemanlar, fayans, taş vb. malzemelerin kullanıldığı bir sahneye ait olduğu düşünülmektedir⁴⁹.

Tunç Çağı Mısır gömü geleneğinde öbür dünyada mezar sahibinin ruhunun kölesi ve hizmetkârı olacağı düşünülen ve "uşabti" olarak adlandırılan mumya şeklindeki figürinler mezarlara bırakılmaktadır. Uşabti'lerin camdan yapılmış örnekleri de bulunmakta; bu eserler Mısır'ın cam minyatür-plastik sanatının seçkin temsilcilerinden sayılmaktadırlar⁵⁰. En erken cam uşabti örneği MÖ 1436-1411 yıllarına yani, II. Amenhotep'in egemenlik dönemine tarihlenmekte ve üzerindeki yazıta göre, firavunun kahyası Ken-Amun'a ait bulunmaktadır⁵¹ (**Lev. 6**). Diğer bir cam uşabti ise II. Amenhotep'in oğlu ve kendisinden sonra gelen hükümdar olan IV. Tuthmosis (MÖ 1411-1377) dönemine aittir. Mısır'da XVIII. Hanedan Dönemi'ne ait mezarlarda bulunan binlerce uşabti olmasına karşılık, bilinen bu örneklerin camdan yapılmış olmaları, bunların kraliyetle olan doğrudan bağlantılarını göstermekte; belki de kraliyet cam işliklerinde üretilmiş oldukları önerilmektedir⁵². Yukarıda verilen tüm örnekler Mısır'da camdan yapılan objelerin hükümdarlar düzeyindeki değer ve önemini yansıtmaktadır.

Tunç Çağı'nda Önasya ve Ege dünyasında olduğu gibi Mısır'da da cam malzemenin mimari dekorasyonda kullanımı söz konusudur. Örneğin, Akhenaten'in Tell el Amarna'daki sarayının duvarlarının cam ve fayans kakma parçalarıyla süslenmiş kabartmalara sahip bulunmaktadır⁵³. Bu kabartmalarda kahverengi kuvarsit, gri kireç taşı, figürlerin gövdeleri, başlıkları, giysileri için kullanılırken, cam ve fayans parçaları kakma parçaları yüzlerde ve diğer bazı detaylarda kullanılmaktadır⁵⁴.

45 Ertman 2013, 13, 15-16.

46 Grose 1989, 52-54, fig. 29.

47 Ertman 2013, 16.

48 Zivie 2010, 349-356.

49 Ertman 2013, 13.

50 Stern – Schlick Nolte 1994, 138.

51 Cooney 1960, 12.

52 Cooney 1960, 14.

53 Stern-Schlick Nolte 1994, 142.

54 Grose 1989, 54.

Mısır'ı Tunç Çağı camcılığında öncü kılan bir neden de ülkede cam hammadde üretiminin geçerli olduğunun kazı verileriyle doğrulanmış olmasıdır. Bu çalışma kapsamında aşağıda “Tunç Çağı'nda Hammadde olarak Cam” başlığı altında ham cam üretiminde Mısır'daki merkezlerden gelen veriler ele alınacaktır.

Ege Dünyası

Tunç Çağı'nda Önsya ve Mısır'da etkin cam endüstrilerinin olduğu süreçte Ege dünyasının bu çekici ve renkli malzemeden habersiz ve yoksun olduğu düşünülemez. Yunanistan'da ve Batı Anadolu'da, Girit ve Ege adalarındaki çeşitli merkezlerde bulunan cam buluntular Ege'nin camla olan tanışıklığını kanıtlamaktadır. Myken uygarlığında da cam (diğer “camsı” malzemeler olan fayans ve frit ile bir arada) çoğunlukla da boncuk yapımında kullanılır⁵⁵. Myken cam boncukları üzerinde yapılan analizler, cam hammaddesinin Mezopotamya ve Mısır'dan ithal edildikten sonra, yerel olarak Ege'ye özgü tarzda işlenmiş olduklarını göstermektedir⁵⁶. Buna karşılık Önsya ve Mısır'dan farklı olarak, Ege dünyasında camın vazo yapımında kullanımı pek söz konusu değildir⁵⁷.

Tunç Çağı'nda Ege dünyasında camın başlıca kullanım biçimlerinden biri, mühür yapıcılığıdır. Ege'de, Yunanistan'da mühür kullanımı Yakın Doğu'dan alınan bir gelenek olarak başlamış ve Erken Tunç Çağı içinde sadece Girit'le sınırlı kalmış olmakla beraber, ilerleyen süreçte (Orta Tunç Çağı'ndan itibaren) Yunanistan anakarasında da gliptik sanatı oluşmuştur⁵⁸. Pylos yakınlarındaki Rutsi Tholosu'nda ele geçen taş mühür buluntularının yanı sıra cam mühürlerin de saptandığı belirtilmektedir⁵⁹; böylece, Yunanistan'da gliptik sanatının erken evresinde cam malzemenin kullanımı doğrulanmaktadır. Cam mühürler, üretim teknikleri ve kronolojileri bakımından iki ana kategoride incelenmekte ve erken tarihli ve çoğu Girit Minos kökenli olanlar, taş mühürler gibi matkap ve çarkta işlenmiş örneklerden oluşmaktadırlar. Bunlar için Geç Minos I ve Geç Minos IIIA tarihleri (Yeni Saraylar Dönemi) verilmektedir⁶⁰. Girit'te mühürcülüğün zirvede olduğu sırada, adada camın da tanınmaya başlamasıyla, mühür sanatçıları alışkın oldukları taşlardan farklı bir malzeme olan cam üzerinde çalışarak, çok geçmeden camın olağanüstü biçimlendirme olanaklarına sahip

55 Küresel, halka, damla biçimli, dört köşeli uzun, elips şeklinde, vb. Myken cam boncukları örnekleri bulunmakta; ancak, Myken cam sanatı için asıl karakteristik sayılan grubu, üzeri kabartmalı açık veya koyu mavi renk tonlarındaki boncuklar oluşturmaktadır. Bunların ön yüzleri kabartma süslemeli, arka yüzleri ise düzdür: Nightingale 2008, 65-68.

56 Walton vd. 2009, 1496-1503.

57 Kakovatos'tan küçük bir koyu mavi cam kâse Yunanistan'da bilinen tek örnek olarak verilmektedir: Nightingale 2018, 41-42, fig.9; ayrıca, Girit'te Amnisos ve Phaistos'tan, Boeotia'daki Thebes'den ve Argolid'deki Mycenae'den, Rhodos'tan bazı örneklerin bulunduğu ancak bunların yerel üretim olmayıp, Doğu Akdeniz'den ithal oldukları belirtilmektedir: Nightingale 2002, 50.

58 Yunanistan'ın en erken tarihli (Orta Tunç Çağı) mühürleri olarak Mykenae Kuyu Mezarları buluntusu olan örnekler gösterilmektedir: Younger 2012, 329.

59 Younger 2012, 751.

60 Nightingale 2018, 40.

olan, diğer taşlar gibi işlenmeye olanak tanıyan bir malzeme olduğunu görürler⁶¹. Daha geç grup ise bu tarihten sonra Yunanistan anakarasında Geç Helladik III A'da ortaya çıkmakta; üretimlerinde erken gruptan farklı bir yöntem kullanılmakta; söz konusu mühürler, camın taştan kalıplara bastırılması (döküm) yöntemiyle (Myken kabartmalı cam boncuklarına benzer teknikle) yapılmaktadırlar⁶². Ayrıca, Myken mühürleri arasında önce kayıp balmumu tekniği kullanılarak lentoid, badem biçimli, üç yüzlü prizma, silindir gibi formların elde edildikten sonra üstlerinin kazıma, taşlanarak veya delinerek işlenen örneklerinin de bulunduğu belirtilmektedir⁶³.

Rhodos Ialysos kazısında bulunan ve şimdi British Museum koleksiyonundaki biri dörtlü, diğeri üçlü setler halinde olasılıkla iki ayrı mezarda bulunan cam oyun taşları, konik formda ve düz tabanlıdır⁶⁴. Myken dünyasında camın yüzük, bir uçları kıvrık saç veya giysi iğneleri gibi nesnelerin yapımında kullanıldığını gösteren veriler de vardır⁶⁵. Bunlar, mühürler gibi küçük kişisel objelerin yapımında camın kullanımına işaret etmektedirler.

Myken dünyasında cam malzemenin dekoratif sanatlarda kullanımını yansıtan dikkat çekici bir grup eser de cam süslemelere veya kısımlara sahip olan bronz hançerler, kılıçlar ve miğferlerden oluşmaktadır⁶⁶. Mycenae mezar buluntuları arasında birçok cam dekorasyonlu kılıç ve hançerin içinde en kayda değer örnek olarak bir oda mezarda bulunan cam kılıç kabzası gösterilmektedir⁶⁷ (**Lev. 7**). Ayrıcalıklı bir diğer eser ise Sparta'da bulunan ve bir yaban domuzu dişi biçiminde cam dekorasyona sahip olan miğferdir. Dendra yakınlarında, Argos Ovası'nın doğu kısmındaki bir Myken yerleşimi olan Midea'daki bir tholos mezarda da bir miğfere ait olması gereken cam plakalara rastlanmıştır (**Lev. 8**). Bu mezardaki erkek iskeletinin başının çevresinde bulunan mavi camdan bu plakaların dörtgen, ondüleli ve yaban domuzu boynuzu biçimindeki parçalardan oluştuğu ve bir yere tutturulmak üzere deliklere sahip oldukları belirtilmektedir⁶⁸. Söz konusu parçaların analizi sonucunda, yapıldıkları camın kobalt ve bakır içeriğine sahip olduğu belirlenmiş bulunmakta; benzer yabandomuzu boynuzlarının Myken mezarlarında saptanan deri miğferleri süsledikleri belirtilmektedir⁶⁹. Myken dünyasında geçerli bu cam dekorasyonlu silah ve miğferlerin sahiplerinin yüksek sosyal düzeylerini yansıtan birer belirteç veya değerli dinsel, törensel nesneler olarak açıklanmaları mümkündür⁷⁰.

61 Hughes-Brock 2008, 127.

62 Hughes-Brock 2008, 139; bu yeni teknikle tek kalıptan çıkan birbirinin aynı form ve dekorasyona sahip birçok cam mührün üretimi mümkündür. Aslında kişisel ve "tek" olması gereken mührün böyle seri üretime konu olması, açıklanması gereken bir durum olarak ortaya çıkmaktadır: Nightingale 2018, 40.

63 Nightingale 2002, 48-49.

64 Harden 1981, 49-50, kat. no. 75-76, pl. VI, fig.3.

65 Nightingale 2002, 50.

66 Nightingale 2005, 19-21; Nightingale 2018, 40-41.

67 Nightingale 2005, 19-20, fig.1.

68 Persson 1931, 3,4,8,16, 36; Nightingale 2005, 19-20; Nightingale 2018, 41.

69 Persson 1931, 64.

70 Nightingale 2005, 21.

Önasya ve Mısır'da örneklerinden yukarıda söz ettiğimiz camın mimari dekorasyonda kullanımı, Myken uygarlığı için de geçerlidir. Tiryns'deki büyük megaron-sarayın anta blokları üzerindeki friz üzerindeki metop-triglif benzeri elemanlar üzerine koyu mavi camdan uzunlamasına veya yuvarlak biçimli kakma parçalarının uygulanmıştır⁷¹ (Lev. 9). H. Schliemann, bu frize Tiryns kazıları sonrasında yayınladığı kitapta geniş yer ayırarak, üzeri işlenmiş alabaster levhalar halindeki söz konusu mimari elemanı "Kyanos Frizi" (Cam Frizi) olarak adlandırır⁷². Schliemann, ayrıca, Myken dünyasında Tiryns dışındaki merkezlerde de camın mimari dekorasyonda kullanımına örnek olarak Mycenae ve Yunanistan'ın Batı kıyısındaki Menidi'den cam kakmalı friz örneklerini verir⁷³. Tiryns Sarayı'nın cam dekorasyonlu frizi, sarayda yapılan son onarım evresi olan MÖ 13. yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir. H. Schliemann'ın Tiryns'de bulduğu çok sayıdaki cam boncuk ve opak turkuaz renkli camdan dekoratif cam kakma parçaları (dikdörtgen plakalar, şeritler, disk biçimli, üst kısımları hafif kabarık topuzlar) ve aynı konumda saptanan cam atıkları saptır. Bu nedenle, sarayda ithal ham camın Myken tarzında işendiği bir cam atölyesinin bulunduğu önerilmektedir⁷⁴. Eğer bu doğruysa, Mısır saraylarında da rastlanan krali cam atölyelerine benzer bir uygulamanın Myken dünyasında da olduğunu düşünebiliriz.

Tunç Çağı'nda Hammadde olarak Cam

Eski dünyada Tunç Çağı içinde gelişen cam endüstrileri, hammadde sağlamayı zorunlu kılar. Ham camın elde edilmesi, öncelikle camın içeriğinde bulunan temel malzemelerin temin edilebilmesine bağlıdır. Bilindiği gibi, Önasya'da ham cam yapımının gerçekleştiğini gösteren yazılı kaynaklar bulunmaktadır. Ancak, Tunç Çağı'nda bölgede cam hammaddesi üreten merkezlerin varlığı, aşağıda söz edeceğimiz yeni arkeolojik veriler sayesinde kanıtlanmaya başlanmaktadır. Buna karşılık, Mısır'da ham cam üretimi yapılan merkezler, öteden beri tanınmaktadır. Mezopotamya ve Mısır kökenli cam hammaddelerinin farklı kimyasal bileşimlere sahip olmaları nedeniyle Mısır'da ve Önasya'da da birbirinden bağımsız ham cam üretimin geçerli olması gerekmektedir⁷⁵. Önasya'da ham cam üretimi konusunda Tell Açıana/Alalah kazılarında gelen veriler önem taşımaktadır⁷⁶. Alalah'ta Geç Tunç Çağı'na ait bir dolgu içinde yapılan kazılarda birçok cam ve fayans buluntular saptanır. Bir cam işliğine ait olduğu düşünülen buluntu grubunun tarihi üzerinde yapılan değerlendirme uyarınca, MÖ 1500-1450 arasındaki Geç Bronz Çağı I'den MÖ 1400-1300/1200 arasındaki Geç

71 Nightingale 2018, 42.

72 Mimaride cam kullanımı konusunda Homeros'un *Odysseia*'da Alkinoos'un sarayının cam ("kyanos") friz dekorasyondan söz etmesi (Od.VII.86-87) veya Theophrastus'un (MÖ 372-287) de *Lapidibus* (Taşlar Üzerine) adlı yapıtında "kyanos" sözcüğünün anlamı konusunda değerlendirmelerde bulunur: Schliemann 1886, 284-292.

73 Schliemann 1886, 284-290.

74 Panagiotaki vd. 2005, 14-18.

75 Rehren 2021, 6; Dardeniz vd. 2022, 13.

76 Dardeniz vd. 2022, 15-26; Dardeniz vd. 2022, 11-32.

Tunç Çağı II'ye geçiş süreci belirlenir ve bu tarih, Mısır Tell al Amarna atölyesinin etkinlik gösterdiği tarihten daha erken görünmektedir⁷⁷. Aynı alanda çapı 80 cm. olan, oval biçimli kerpiç bir fırın ile bakır ve bronz buluntulara, taş, cam, fayans ve frit boncuklara, seramik parçalarına, yanık kerpiç malzemeye rastlanır. Ayrıca, burada bir seramik pota, üzerine yapışmış cam kalıntılarıyla bir arada bulunmuş, aynı alanda toprağa karışmış durumda cam atıkları, sarı çizgilerle süslenmiş bir mavi cam parçasına rastlanmıştır⁷⁸. Burada camın işlendiğini gösteren net veriler elde edilmekte; malzeme üzerine yapılan analizlerin sonuçları da değerlendirildiğinde, Alalah'ta da (Mısır'da Tell al Amarna ve Kantir'de olduğu gibi) ham cam üretiminin var olduğu anlaşılmaktadır⁷⁹.

Ham cam yapımı ile cam hammaddesinden çeşitli nesnelerin yapımı tarih boyunca iki ayrı iş kolu niteliği taşımaktadır. Tunç Çağı'nda gelişkin bir cam endüstrisinin varlık gösterdiği Mitanni bölgesindeki Nuzi, Tell Brak gibi merkezlerde yapılan kazılarında elde edilen veriler ise Tunç Çağı'nda bu merkezlerde ham camın üretilmediğini ancak çeşitli nesnelerin yapımı için camın işlenmekte olduğunu yansıtır niteliktedir. Örneğin, Tell Brak'taki Mitanni Sarayı kazılarında toplam on üç ham cam külçesi ile diğerlerine ait bazı parçaların bulunduğu kaydedilmekte; bunların hafif içbükey kalıplara dökülerek yapılmış, 15 cm. çapında opak açık mavi veya koyu mavi camdan yapılmış oldukları belirtilmektedir. Ayrıca, koyu amber rengi veya beyaz cam izlerine de rastlanmaktadır. Bütün bu bulgular, Tell Brak'ta MÖ 15. yüzyılda başlayan ve on dördüncü yüzyıl içinde de süren aktif bir cam işlemeciliğinin varlığını yansıtmakla birlikte, kentte ham cam üretimini kanıtlayan veriler niteliğinde değildirler⁸⁰. Nuzi'de de camın en az iki ayrı üretim merkezinde işlenmekte olduğunu ve bunlardan birinin opak, diğerinin ise mavi cam üzerinde çalıştığını yapılan analizler ortaya koymuş bulunmaktadır. Ancak, işlenmekte olan bu camın hammaddesinin kökeni belirlenmiş değildir⁸¹. Tell Açıana/Alalah haricinde Önasya'da ham cam üretimini yapan atölyeler henüz bilinmemekteyse de camın anayurdunda böyle bir üretimin varlığını analizler ve yazılı kaynaklar yansıtmakta; başlangıçta cam hammaddesi işlenmek üzere Mezopotamya'dan Mısır'a taşınırken; çok geçmeden Mısır'daki üretim merkezlerinin de ham cam üretimine başladıkları anlaşılmaktadır⁸².

Mısır'daki ham cam üretimini yansıtan daha net arkeolojik veriler bulunmaktadır. Mısır'da Malkata'da, Tell el Amarna'da ve II. Ramses MÖ (1279-1213) tarafından Nil Deltası'nda kurulan yeni bir krali merkez olan Kantir-Piramesse'de ham camın üretilmekte olduğunu gösteren somut verilere ulaşılmıştır⁸³. Yine Mısır'da Lisht de MÖ 13. yüzyıldan itibaren

77 Dardeniz 2018, 97; Dardeniz vd. 2022, 11-32.

78 Dardeniz 2018, 98; Dardeniz vd. 2022, 11-32.

79 Dardeniz 2018, 107; Dardeniz 2019, 235.

80 Oates vd. 1997, 85-86.

81 Shortland vd. 2017, 18-19.

82 Rehren – Pusch 2008, 14-33.

83 Nicholson 2008, 2-7.

mamul camın yanında ham camın da üretildiği Yeni Krallık Dönemi merkezlerinden biri olarak değerlendirilmektedir⁸⁴.

Ham cam Önasya'da ve Mısır'da üretildikten sonra külçeler halinde dışsattımı yapılan ticari ürün olarak Akdeniz deniz ticaretinde yer almaktadır. Bu ticaret kapsamında başta cam boncuklar olmak üzere işlenmiş (mamul) cam objelerin⁸⁵ yanı sıra işlenmemiş durumdaki (hammadde – cam külçeleri) camın ticari taşımacılığının yapılmakta olduğunu Uluburun Batığı kazıları açıkça ortaya koymuştur. Batıkta bulunan başta kobalt mavisi olmak üzere açık mavi, portakal rengi-sarı ve mor cam külçeler, lapis lazuli, turkuaz ve ametist gibi yarı değerli taşlara öykünmektedirler⁸⁶. Uluburun Batığı'nda bulunan cam külçelerinin nerede üretildiği Tunç Çağı camcılığı bakımından yanıtlanması gereken önemli bir sorudur.⁸⁷ Uluburun cam külçelerinin kökenleri konusunda yapılan araştırma ve analizler, bunların Mısır kökenli olduklarını göstermektedir. Uluburun Batığı'nda saptanan kobalt mavi külçelerin Amarna kökenli olabileceği, buna karşılık kırmızı camın ise Kantir-Piramesse kaynaklı olduğu belirlenmekte; Kantir-Piramesse'de Uluburun Batığı cam külçelerinin boyut ve biçimine benzer kırmızı cam külçe saptanmış bulunmaktadır⁸⁸. Söz konusu cam külçelerinin döküm tekniğinde üretimi için kullanılan silindir biçimli kalıp-potalar da Tell el Amarna ve Kantir-Piramesse'de ele geçmiş bulunmaktadır⁸⁹. Bu durumda, Uluburun Batığı'nda bulunan cam külçeleri, Geç Tunç Çağı içinde varlığı bilinen Ege cam sanatının ürünlerine dönüştürülmek üzere Batı'ya – olasılıkla Yunanistan'daki bir limana – taşınmakta olduğu ve bu hammaddenin Myken cam zanaatkarlarınca işleneceği anlaşılmaktadır.

Sonuç

Tunç Çağı'na ait veriler, Önasya, Mısır ve Ege dünyasında camın “boncuk” ve “vazo” yapımı dışında farklı alanlarda kullanılan bir malzeme olduğunu göstermektedir. Metal oksitler aracılığıyla renklendirilmesi mümkün olan, eritildiğinde biçim verilmesi güç olmayan, saydam

84 Keller 1983, 19-28; Dardeniz vd. 2022, 12.

85 Kaş Uluburun Batığı'nda cam hammadde disklerinin yanında çok sayıda cam boncuk da ele geçmiş bulunmaktadır; ayrıca, Akdeniz'de bir diğer Tunç Çağı batığı olan Gelidonya'da da cam boncuklar saptanmaktadır.

86 Her bir külçenin yaklaşık olarak 2 kg. ağırlığında ve 14 cm. çapında, 6-7 cm. veya 3.5-4 cm. kalınlığında, kesik koni biçimli oldukları; gemideki cam külçelerin toplam ağırlıklarının 350 kilograma ulaştığı belirtilmektedir: Pulak 2006, 70-71; ayrıca, cam külçeler konusunda daha ayrıntılı bilgiler için bkz. Rehren 2006, 535-538.

87 Bilindiği gibi, asıl yükünü bakır külçelerin oluşturduğu Uluburun gemisi, Tunç Çağı deniz ticaretini yansıtan mallardan (kalay külçeleri, kurşun, altın, gümüş, sarı zırnık, abanoz, mureks, çam reçinesi, yağ, fildişi, baharatlar, seramik, metal, ahşap kaplar, çeşitli kişisel malzeme, vb.) oluşan bir kargoya sahiptir. Bu mallar, izlenen rota konusunda veri niteliği taşımakta ve Yakın Doğu kökenli geminin Doğu'dan Batı'ya doğru yol aldığı, Suriye-Filistin kıyısındaki veya Kıbrıs'taki bir limandan demir aldıktan sonra, Anadolu'nun Güney kıyıları üzerinden Ege Bölgesi'ndeki bir limanı hedeflediği düşünülmektedir: Pulak 2006, 92-93, 97-98

88 Rehren 2006, 535-541.

89 Rehren 2006, 536-537

veya opak özelliğiyle göze hitap eden bu materyal olarak cam, öncelikle yarı değerli taşların yerine veya taşlarla birlikte dekoratif elemanların yapımında kullanılır. Tunç Çağı'nda camın temel uygulama alanlarından biri, mimari dekorasyondur. Bu kullanım, tarihi daha eskiye dayanan mimari dekorasyona renklilik ve çekicilik kazandıran camsı bir malzeme olan fayans kullanımının bir ileri adımı olarak nitelenebilir. Mısır'da Yeni Krallık Dönemi cam üretim merkezlerinde camın yanı sıra fayansın da işlenmekte olduğu belirlenmekte⁹⁰; bu durum, her iki malzemenin de (fayans ve cam) yarı değerli taşların yerine veya mimari plastikte kullanımlarında birbirlerine olan yakınlığa işaret etmektedir.

Mimari dekorasyonun yanı sıra cam, Tunç Çağı'nın kültik objelerin ve ölü kültü kapsamında mezar armağanlarının yapımında, dekorasyonunda kullanılmaktadır. Bunun en güzel örnekleri olarak yukarıda söz edilen Nippur'un törensel baltaları, Mycenae buluntusu kılıç dekorasyonunda camın kullanımı; Sparta ve Dendra'nın cam süslemeli miğferleri verilebilir. Bu eserlerin çoğu aynı zamanda mezar armağanları ya da mezar dekorasyonuna ait elemanlardır: Mısır'daki ölü kültü geleneği uyarınca mezarlara bırakılan uşabti figürinlerinin camdan yapılmış örnekleri bulunmakta; tümüyle camdan ya da camın diğer malzemelerle bir arada kullanıldığı kompozit malzemelerle heykelcikler, mezar dekorasyonuna ait elemanlar oluşturulmaktadır.

Heykel sanatında da Tunç Çağı'nda camın kullanımı söz konusudur. Cam, özellikle minyatür heykellerin yapımında kullanılmakta; ayrıca, başka malzemelerden yapılan heykellerin dekorasyonunda cam malzemenin yararlanılmaktadır.

Tunç Çağı'nda camın bir başka kullanımı ise gliptik sanatı kapsamındadır. Mühürcülüğün temel malzemesi olan çeşitli renk ve doku özelliklerine sahip yarı değerli taşların yerine/yanı sıra Mezopotamya, Mısır ve Ege dünyasında cam mühürlerin yapımı ve kullanımı arkeolojik bulgularla kanıtlanmış bulunmaktadır.

Tunç Çağı içinde camın temel kullanım biçimlerinden biri de külçeler halinde hammadde olarak biçimlendirilmesidir. Bu, camı oluşturan temel maddelerin bir araya getirilerek, işlenmeye hazır cam hammaddesinin elde edilmesi anlamına gelmektedir. Eldeki hazır cam hammaddesinin (külçelerin) kullanılarak camdan sanatsal nesnelerin yapımı ise ayrı bir iş koludur. Eldeki veriler, Önyasya, Mısır'da ham cam üretiminin yapıldığını göstermekte; buna karşılık, Ege dünyasında ham cam üretimini yansıtan bir kanıt bulunmamakta⁹¹; hazır/ithal cam hammaddesinin işlenmesi ile gelişen bir cam sanatının söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bu hammaddenin yeterli miktarda temin edilmesinde herhangi bir güçlüğün bulunmadığı, Myken tarzındaki ve Ege dünyasının yerel üretimi olan nesnelerin çokluğundan anlaşılmaktadır⁹². Tunç Çağı'nda ham ve işlenmiş haldeki camın uluslararası Akdeniz deniz ticaretindeki varlığı ve yeri, Uluburun Batığı'nın sağladığı verilerle doğrulanmaktadır.

90 Nicholson 2012, 12.

91 Nightingale 2002, 51.

92 Nightingale 2002, 51.

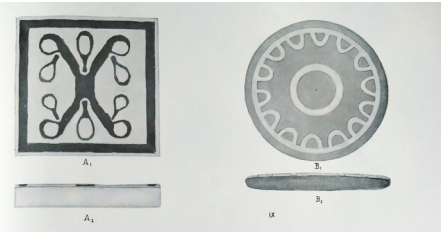
Levha 1: Dur Kurigalzu Sarayı
Mimari Dekorasyonuna ait Cam
Elemanlar

Axel von Saldern, "Mosaic Glass from
Hasanlu, Marlik and Tell al Rimah, Journal of
Glass Studies VIII 1966, 21, fig.15.

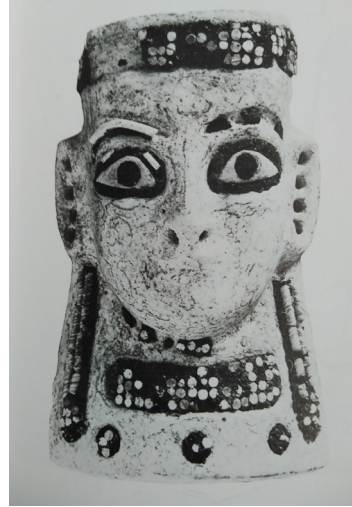
Levha 3: Coğa Zembil'den Cam Kabara
(Corning Museum of Glass Koleksiyonu)

Goldstein, S. M., Pre-Roman and Early
Roman Glass in the Corning Museum of
Glass, Corning-New York 1979, 50, 8c.

Levha 2: Nuzi'den Cam Bezemeli Mimari
Dekorasyon Plakaları

Starr, R. F. S., Nuzi – Report on the
Excavations at Yorgan Tepa Near Kirkuk, Iraq,
1927-1931, Harvard University Press, 1939,
Pl. 131 A1-B1.

Levha 4: Tell al Rimah'tan Maske

Oates, J., Babil, çeviri: F. Çizmeli, Arkadaş
Yayınevi, Ankara 2004, s. 105, fig. 68.

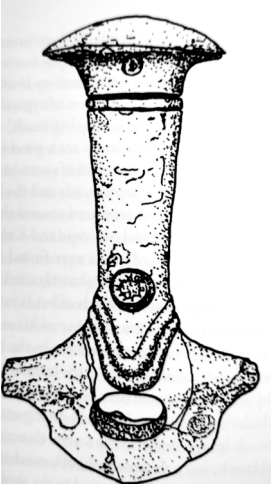
Levha 5: Tutankhamon Mezarı'ndan Cam Heykelcik

Cooney, J. D., "Glass Sculpture in Ancient Egypt", Journal of Glass Studies 1960, Vol. II, 16, fig.5.

Levha 6: Ken-Amun'a ait Cam Ushabti

Cooney, J. D., "Glass Sculpture in Ancient Egypt", Journal of Glass Studies 1960, Vol. II, 10, fig.1.

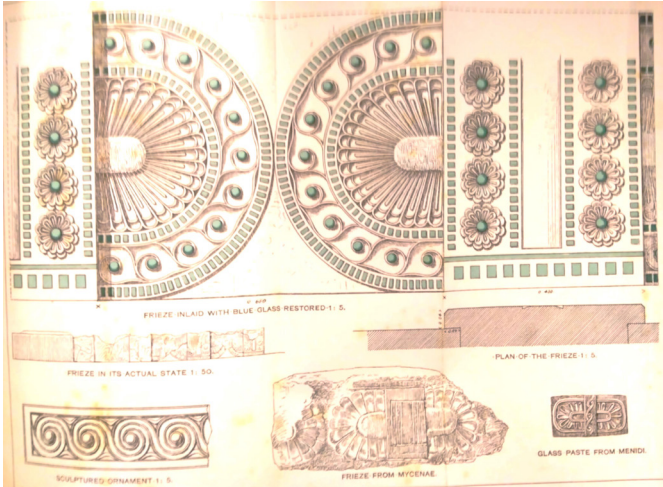
Levha 7: Mycenae'den Cam Kılıç Kabzası

Nightingale, G., "Glass of the Mycenaeans", *Anatolian Archaeological Studies* 2018, vol. XXI, 40, fig.8.

Levha 8: Dendra-Midea'dan Miğfer Dekorasyonuna ait Cam Elemanlar

Persson, A. W., *The Royal Tombs at Dendra Near Midea*, Lund, 1931. Dendra 2 – Fig. 4.

Levha 9: Tiryns'den "Kyanos Frizi"

Schliemann, H., *Tiryns – The Prehistoric Palace of the Kings of Tiryns- The Results of the Latest Excavations*, London 1886, Pl. IV.

Kaynakça

Baqir 1946

Baqir, T., "Iraq Government Excavations at Aqar Quf- Third Interim Report, 1944-45, IRAQ VIII, 73-93.

Barag 1970

Barag, D., "Mesopotamian Core-Formed Glass Vessels (1500-500 BC), Glass and Glassmaking in Ancient Mesopotamia, Corning, 131-200.

Barag 1985

Barag, D., Catalogue of Western Asiatic Glass in the British Museum, British Museum Publications, London.

Boehmer 1972

Boehmer, R. M., Die Kleinfunde von Boğazköy aus den Grabungen 1931-1939 und 1952-1969, Berlin.

Clayden 2011

Clayden, T., "Glass Axes of Kassite Period from Nippur", Zeitschrift für Orient-Archäologie, Band 4, 92-135.

Clayden 2017

Clayden, T., "Dur Kurigalzu: New Perspectives", Kardunias – Babylonia under the Kassites 2, The Proceedings of the Symposium Held in Munich 30.June to 2 July 2011, ed. A. Bartelmus – K. Sternlitzke, Berlin, 437- 478.

Collon 1987

Collon, D., First Impressions – Cylinder Seals in the Ancient Near East, British Museum Publications, London.

Collon 1988

Collon, D., "Some Cylinder Seals from Tell Mohammed Arab", IRAQ 50, 59-77.

Collon 1990

Collon, D., Interpreting the Past- Near Eastern Seals, British Museum Publications, London.

Cooney 1960

Cooney, J. D., "Glass Sculpture in Ancient Egypt", Journal of Glass studies, Vol. II, 10-43.

Dardeniz 2018

Dardeniz, G., "The Preliminary Archaeological and Scientific Evidence for Glass Making at Tell Atchana/Alalakh, Hatay (Turkey), Anatolian Archaeological Studies, vol. XXI, 95-110.

Dardeniz 2019

Dardeniz, G., "MÖ II. Binyıl'da Anadolu ve Doğu Akdeniz'de Cam Algısı, Üretimi ve Ticareti", Anadolu /Anatolia – Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Dergisi, Kùltürlerin Bağlantısı- Başlangıcından Roma Dönemi Sonuna Kadar Eski Yakın Doğuda Ticaret ve Bölgelerarası İlişkiler, Ek Dizi 1.4, 227-241.

Dardeniz vd. 2022

Dardeniz, G., Henderson, J., Roe, M., Primary Evidence for Glassmaking in Late Bronze Age Alalakh/Tell Atchana (Amuq Valley, Turkey), 11-32.

Erten 2010

Erten, E., "Camın Erken Tarihi: Anadolu'da Tunç Çağı'nda Cam Konusunda Düşünceler", Camgeran – Uluslararası Katılımlı Uygulamalı Cam Sempozyumu Bildiri Kitabı, Anadolu Üniversitesi – Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, Eskişehir, 59-64.

Erten 2005

Erten, E., "Glass in Hittites", V. Hititoloji Kongresi Bildirileri, 319-329.

Ertman 2013

Ertman, E. L., "A Blue Glass Face Inlay of King Akhenaten", Journal Of Glass Studies 55, 13-19.

Grose 1989

Grose, D. F., The Toledo Museum of Art- Early Ancient Glass, Toledo, Ohio.

Goldstein 1979

Goldstein, S. M., Pre-Roman and Early Roman Glass in the Corning Museum of Glass, Corning-New York.

Harden 1968

Harden, D. B., "Ancient Glass I: Pre-Roman"; Archaeological Journal 125, 46-72.

Harden 1981

Harden, D. B., Catalogue of Greek and Roman Glass in the British Museum, Vol I – Core- and Rod-Formed Vessels and Pendants and Mycenaean Cast Objects, British Museum Publications, London.

Henderson vd. 2018

Henderson, J., Chenery, S., Omura, K., Matsumura, K., Faber, E., "Hittite and Early Iron Age Glass from Kaman-Kalehöyük and Büklükale, Turkey: Evidence for Local Production and Continuity?", Anatolian Archaeological Studies, vol. XXI, 70-84.

Henderson vd. 2021

Henderson, J., Chenery S., Matsumura K., Evans J., Omura, M., "Did the Hittites Make Glass?" Annales du 21 Congrès de l'Association Internationale e pour l'Histoire du Verre, İstanbul, 27-31.

Herrmann 1968

Herrmann, G., "Lapis Lazuli: The Early Phases of its Trade", IRAQ 30, no.1, 21-57.

Hughes-Brock 2008

Hughes-Brock, H., "Close Encounters of Interesting Kinds. Relief Beads and Glass Seals: Design and Craftsmen", Vitreous Materials in the Late Bronze Age Aegean- Sheffield Studies in Aegean Archaeology 9, ed. C. M. Jackson – E. C. Wager, Oxford, 126-150.

Keller 1983

Keller, C. A. 1983. "Problems in Dating Glass Industries of the Egyptian New Kingdom: Examples from Malkata and Lisht", Journal of Glass Studies 25, 19-28.

Marcus 1991

Marcus, M. I., "The Mosaic Glass Vessels from Hasanlu, Iran: A Study in Large-Scale Stylistic Trait Distribution", *The Art Bulletin*, Vol. 73, no. 4, 536-560.

Matsumura 2018

Matsumura, K., "The Glass Bottle and Pendant from Büklükale and Their Dating", *Anatolian Archaeological Studies*, vol. XXI, 11-29.

Matsumura 2020

Matsumura, K., "A Glass Production Center in Central Anatolia?: Büklükale in Relation to Alalakh and Mesopotamia", *Alalakh and its Neighbours – Ancient Near Eastern Studies Supplement Series 55*, ed. K. A. Yener- T. Ingman, 103-116.

Nicholson 2008

Nicholson, P. T., "Glass and Faience Production Sites in New Kingdom Egypt: A Review of the Evidence", *Vitreous Materials in the Late Bronze Age Aegean- Sheffield Studies in Aegean Archaeology 9*, ed. C. M. Jackson – E. C. Wager, Oxford, 1-13.

Nicholson 2012

Nicholson, P. T., "Stone...That Flows": Faience and Glass as Man-Made Stones in Egypt", *Journal of Glass Studies 54*, 11-23.

Nightingale 2002

Nightingale, G., "Aegean Glass and Faience Beads: An Attempted Reconstruction of a Palatial Mycenaean high-tech Industry", 1st International Conference- Hyalos Vitrum Glass- History, Technology and Conservation of Glass and Vitreous Materials in the Hellenic World, ed. G. Kordias, Athens, 47-54.

Nightingale 2005

Nightingale, G., "The Mycenaean Glass Warriors", *Annales du 16e Congrès de L'Association Internationale pour Histoire du Verre*, London 2003, 19-22.

Nightingale 2008

Nightingale, G., "Tiny, Fragile, Common, Precious. Mycenaean Glass and Faience Beads and Other Objects", *Vitreous Materials in the Late Bronze Age Aegean- Sheffield Studies in Aegean Archaeology 9*, ed. C. M. Jackson – E. C. Wager, Oxford, 64-104.

Nightingale 2018

Nightingale, G., "Glass of the Mycenaeans", *Anatolian Archaeological Studies*, vol. XXI, 30-60.

Nightingale 2002

Nightingale, G., "Aegean Glass and Faience Beads: An Attempted Reconstruction of Palatial Mycenaean high-tech Industry", 1st International Conference- Hyalos- Vitrum- Glass- History, Technology and Conservation of Glass and Vitreous Materials in the Hellenic World, ed. G. Kordias, Athens, 47-54.

Oates vd. 1997

Oates, D., Oates, J., McDonald, H., *Excavations at Tell Brak*, Vol. 1, The Mitanni and Old Babylonian Periods, British School of Archaeology in Iraq, Oxbow Books, Oxford.

Oates 2004

Oates, J., Babil, çeviri: F. Çizmeli, Arkadaş Yayınevi, Ankara.

Oates 2005

Oates, J., "Archaeology in Mesopotamia: Digging Deeper at Tell Brak, Albert Reckitt Archaeological Lecture, Proceedings of the British Academy 131, 1-39.

Oppenheim 1970

Oppenheim, A. L., "Glasses in Mesopotamian Sources", Glass and Glassmaking in Ancient Mesopotamia, The Corning Museum of Glass, Corning – New York, 9-21.

Oudbashi vd 2024

Oudbashi, O., Shekofteh A., Eskandari, N., "Provenance of the Bronze Age Lapis Lazuli Pieces from the Early Urban Center of Konar Sandal, Jiroft, Southern Iran", Journal of Archaeological Science: Reports 55, 1-9.

Panagiotaki 2005

Panagiotaki, M., Papazoglou-Manioudaki, L., Chatzi-Spiliopoulou, G., Andreopoulou-Mangou E., Maniatis, Y., Tite, M. S., Shortland, A., "A Glass Workshop at the Mycenaean Citadel of Tiryns in Greece", Annales du 16^e Congrès de L'Association Internationale pour Histoire du Verre, London 2003, 14-18.

Persson 1931

Persson, A. W., The Royal Tombs at Dendra Near Midea, Lund.

Postgate vd. 1997

Postgate, C., Oates, D., Oates, J., The Excavations at Tell al Rimah – The Pottery, Iraq Archaeological Reports 4, British School of Archaeology in Iraq, Wiltshire

Pulak 2006

Pulak, C., "Uluburun Batığı", Uluburun Gemisi – 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, ed. Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Bochum, 57-104.

Rehren 2006

Rehren, T., "Geç Tunç Çağı'nda Cam Ticareti", Uluburun Gemisi – 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, ed. Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Bochum, 535-541.

Rehren 2021

Rehren, T., "The Origin of Glass and the First Glass Industries", Ancient Glass of South Asia- Archaeology, Etnography and Global Connections, ed. A. K. Kanungo- L. Dussubieux, 3-20.

Rehren – Pusch 2008

Rehren, T. – Pusch, E. B., "Crushed Rock and Molten Salt? Some Aspects of the Primary Glass Production at Qantir/Pi-Ramesse, Vitreous Materials in the Late Bronze Age Aegean-Sheffield Studies in Aegean Archaeology 9, ed. C. M. Jackson – E. C. Wager, Oxford, 14-33.

von Saldern 1966

von Saldern, A., "Mosaic Glass from Hasanlu, Marlik and Tell al Rimah", Journal of Glass Studies VIII, 9-25.

von Saldern 1970

von Saldern, A., "Other Mesopotamian Glass Vessels (1500-600 BC), Glass and Glassmaking in Ancient Mesopotamia, The Corning Museum of Glass, Corning – New York, 203-228.

Schliemann 1886

Schliemann, H., Tiryns – The Prehistoric Palace of the Kings of Tiryns- The Results of the Latest Excavations, London.

Shortland vd. 2017

Shortland, A. J., Kirk, S., Eremin, K., Degryse, P., Walton, M., The Analysis of Late Bronze Age Glass from Nuzi and the Question of the Origin of Glass-Making", *Archaeometry* 60 (1), 1-20.

Starr 1939

Starr, R. F. S., Nuzi – Report on the Excavations at Yorgan Tepa Near Kirkuk, Iraq, 1927-1931, Harvard University Press, Vol I.

Stern- Schlick Nolte 1994

Stern, M. – Schlick-Nolte B., Early Glass of the Ancient World 1600 BC – AD 50, Ernesto Wolf Collection, Ostfildern-Ruit.

Walton vd. 2009

Walton, M., Shortland, A., Kirk, S., Degryse P., "Evidence for the Trade of Mesopotamian and Egyptian Glass to Mycenaean Greece", *Journal of Archaeological Science* 36, 1496-1503.

Younger 2012

Younger, J. G., "Mycenaean Collections of Seals: The Role of Blue", *KOSMOS- Jewellery, Adornment and Textiles in the Aegean Bronze Age*, ed. Marie-Louise Nosch- Robert Laffineur, Liege, 749-754.

Zivie 2010

Zivie, A., "The "Saga" of Aper-El's Funerary Treasure", *Offerings of the Discerning Eyes – An Egyptological Medley in Honor of Jack A. Josephson*, 349-356.

Seleucia | Sayı XV | Mayıs 2025

Doğu Dağlık Cilicia Mimari Plastiği Bağlamında
Olba'dan Bir Grup Buluntu

*A Group of Finds from Olba in the Context of
Architectural Decoration in Eastern Rough Cilicia*
Emel Erten – Yavuz Yeğin

9

Su Kemerlerinin Ötesinde: Kırsalda Roma Yaşamı ve
Mimarisi

*Beyond the Reach of the Aqueducts: Roman Lives and
Architecture in the Countryside*
Fikret Yegül

33

Juliana Anicia: "A Building Loving Woman"
Gender and Construction in Constantinople

*Juliana Anicia: "Yapı İşlerini Seven bir Kadın":
Constantinopolis'te Toplumsal Cinsiyet ve İnşaat Faaliyetleri*
Diane Favro

55

Boncuk ve Vazo Yapımı Dışında
Tunç Çağı'nda Camın Farklı Kullanım Biçimleri
Different Uses of Glass in the Bronze Age
Other than Beads and Vessels
Emel Erten

71

Savatra'dan Yeni Adak Yazıtları
New Votive Inscriptions from Savatra
Mehmet Alkan – İlker Işık

93

Tyana Geç Antik Sur Duvarında Ele Geçen Bir
Define Hakkında İlk Değerlendirmeler
*First Evaluations of a Hoard Discovered in the Tyana
Fortress Wall*
Hüsamettin Hayri Şener

107

Gaziantep Gerçin Höyük'ten Savaş Arabası Şeklinde
Bir Kaide
A Chariot-Shaped Base from Gerçin Höyük, Gaziantep
Tımur Demir – Özgür Çomak

121

Tarsus'da Türk İslam Dönemi Mihrapları
The Mihrabs of Turkish-Islamic Period in Tarsus
Mustafa Kaya

139

Aizanoi Tiyatrosu'nun Scaenae Frons Düzeninin
Anadolu'daki Benzer Tiyatro Örnekleriyle Karşılaştırılması
*Comparison of the Scaenae Frons Order of the Aizanoi
Theatre with Similar Theatre Examples in Anatolia*
Fikret Özbay – İrem Kaya Yuki

161

Eski Çağ ve Geç Antik Çağ Yazılı Kaynaklarında
Zephyrium
Zephyrium in Ancient and Late Antique Written Sources
Muzaffer Yılmaz

183

Batı Karadeniz'de Protohistorik Dönemlere Ait Yeni
Veriler

*Recent Archaeological Evidence from the Protohistoric
Periods of the Western Black Sea Region*

Emrullah Kalkan - Yunus Emre Sevinçlik

193

Anamur'da Ortagonuş (Bahçegonuş) Hanı ve Çeşmesi
Ortagonuş (Bahçegonuş) Inn and Fountain in Anamur
Halil Sözlü – Sultan Eren

213

Ardahan'ın Hanak İlçesindeki Veli Kalesi
Veli Fortress in Hanak District of Ardahan
Özlem Oral

227

Roma Dönemi'nde Phokaia'yı Etkileyen
Depremlerdeki Arkeolojik İzler
*Archaeological Traces of Earthquakes Affecting Phokaia
In the Roman Age*
Sabri Arıcı

243

Eagle Figurine With Gold Medallion Holding a Ram
From Burdur Museum
*Burdur Müzesi'nden Koç Tutan Altın Madalyonlu
Kartal Figürini*
Salih Soslu

259

Antik Kaynaklar, Antropolojik ve Arkeolojik Veriler
Işığında Eski Çağ'da Dövmce
*Tattooing in Antiquity in the Light of Ancient Literature,
Anthropological and Archaeological Data*
Ahmet Emirhan Bulut

287

Samsun, Bafra'daki Roma Dönemi Taş Sanduka
Mezarları ve Buluntularının Değerlendirilmesi
*An Evaluation of the Roman Period Stone Cist Graves
and Their Findings from Bafra, Samsun*
Orhan Alper Şirin

321

Aizanoi Kadoi ve Kotiaecion'dan Yün Üretimine İlişkin
Arkeolojik İzler
*Archaeological Evidence of Wool Production from
Aizanoi, Kadoi and Kotiaecion*
Aslıhan Özbay

347

Seyitömer Höyük'ten Ele Geçen Bir Grup Bıçak
A Group of Knives Found at Seyitomer Mound
Rana Başkurt Usta – Hüseyin Usta

367

Traianus'un Doğu Seferine İlişkin Arkeolojik Kanıtlar
Archaeological Evidence of Trajan's Eastern Campaign
Burak Erdem

383

Alahan Manastırı Mağara – Kilisesi
Cave-Church in Alaban Monastery
Murat Özyıldırım - Yavuz Yeğin

397

ISSN 2148-4124

ISBN 978-625-6925-83-0

9 786256 925830

